

УДК 373.3.016:003-028.31

## ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

**Валерій Сиротенко**

кандидат філологічних наук, доцент

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ Донецької області, Україна

*valerij.s.kram@gmail.com*

**Олена Бондаренко**

старший викладач Краматорського інституту

ПРАТ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

м. Краматорськ Донецької області, Україна

**Анотація.** У статті розглядаються різноманітні літературознавчо-методичні підходи до вивчення художніх творів В. Сухомлинського, представлених у літературних читанках для 2 – 4 класів. Це твори різноманітних жанрів (казки, оповідання, бувальщина), і розміщені вони в різних розділах підручників, за якими вивчається предмет «Літературне читання» у всіх початкових класах. Отже, тексти аналізувалися з урахуванням їхньої жанрової природи, порушених у них проблем (провідним є морально-етичне спрямування творів), а також відповідності змісту розділу, у якому вони подані. Зважаючи на це, визначалися методичні форми, прийоми, ставилися конкретні завдання щодо опрацювання того чи того тексту. Цим також обумовлювалася логістика завдань, які пропонувалися.

Так, застосовуються такі форми аналізу, як зіставлення з іншими творами (увиразнюється проблематика), з'ясування змістово-художньої ролі повісткування від першої особи, організація дискусії та проведення рольової гри при розгляді оповідань із нетривіальними проблемними ситуаціями, написання творів-роздумів, що дозволяє висловити власну думку стосовно прочитаного, поділ твору на смислові частини та встановлення логічного зв'язку між ними, виконання домашніх завдань, оснований на здійсненні пошуково-аналітичних розвідок.

**Ключові слова:** жанр; морально-етична проблематика; казка; оповідання; бувальщина; фантазування; повісткування від Я; вступна бесіда; робота в парах; дискусія; рольова гра; вибіркоче читання; нетривіальна ситуація; історична пам'ять; духовність.

**Постановка проблеми в загальному вигляді.** Василь Олександрович Сухомлинський – непересічна постать у вітчизняній педагогіці. Його оригінальність виявляється не лише в тому, що в умовах тоталітарної системи він утверджував власну гуманістичну педагогіку. Адже тільки зараз набувають загального визнання принципи, про які доктор психологічних наук, професор І. Бех (2018) говорить, що «сучасне виховання ґрунтується на гуманітарній методології, пов'язаній з гуманістичною філософією, психолого-педагогічним осмисленням тих, хто вступає в життя» (с. 5). А В. Сухомлинський уже під час своєї вчительсько-директорської діяльності (1948 – 1970 рр. ХХ ст.) наголошував, що педагог повинен почувати щиру повагу до вихованця (треба

творити «школу радощів», у дітей не можна «відбирати дитинства!»). Та на даний момент річ не в цьому. Важливо те, що цими ідеями, принципами В. Сухомлинський ділився не лише з колегами, батьками, а говорив про це самим дітям, знайшовши для цього надзвичайно своєрідну форму спілкування – художню літературу. Як зазначає О. Савченко (2018), педагог-новатор «розширюючи педагогічний і читацький простір, сам створював казки, оповідання, притчі, які широко застосовували в навчально-виховній діяльності вчителі Павлиської школи» (с. 1).

У цьому разі можна сміливо стверджувати, що В. Сухомлинський уловив потенційні можливості художнього слова, якому підвладні ті можливості, що недоступні жодному іншому виду словесної діяльності: публіцистичній, науковій, офіційно-діловій, бо тільки художньому словові властиві такі функції, як естетична та емоційна (остання виявляється в публіцистичному мовленні, але там виконує дещо інші завдання). Не випадково О. Галич (2010) підкреслює, що «завдяки *естетичній* функції літератури письменник отримує право впливати на світогляд людей, формувати їхні естетичні погляди, утверджувати естетичні ідеали, примушувати шукати шляхи до самовираження, отримання насолоди від пізнання художніх текстів», емоційна функція полягає в «здатності письменника впливати на почуттєвий світ читача, збуджувати його творчу уяву, викликати емоції, переживання, експресію, отримувати естетичну насолоду від прочитаного, допомагати запам'ятовувати текст» (с. 37–38).

У висловлених судженнях важливо наголосити на тому, що художній текст звертається передусім до особистості, її емоційно-моральних почувань, визначається суб'єктивністю сприйняття й реакції, а це надзвичайно важливо в умовах утвердження нових суспільних цінностей, коли особистість, її духовні якості стають визначальними щодо розвитку і прогресу суспільства загалом. То власне у визначенні того, з якими думками, ідеями, моральними принципами звертається В. Сухомлинський до школярів і виявленні їхнього художнього способу бачення й полягатиме актуальність дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Можна без перебільшення стверджувати, що розгляду педагогічних ідей В. Сухомлинського присвячені сотні наукових праць. Так, лише на сайті «Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського в сучасному науково-педагогічному дискурсі» (Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського, n.d.) представлено понад ста робіт, репрезентуючи різноманітні підходи до спадщини педагога: духовно-моральні цінності (М. Антоненко «Книга В. О. Сухомлинського “Як виховати справжню людину” в контексті духовно-моральних цінностей»), формування педагогічної майстерності фахівців (Л. Бабіч, Г. Кондратенко, О. Рідкоус «Використання гуманістичної спадщини В. О. Сухомлинського в системі підготовки спеціалістів»), виховання естетичних та екологічних поглядів дитини (В. Бутенко «Формування естетичного світогляду молоді в умовах освітньо-культурного середовища школи (З досвіду В. О. Сухомлинського)», Т. Романько

«Втілення ідей В. О. Сухомлинського в сучасну систему екологічного виховання учнів загальноосвітньої школи») тощо.

Багато публікацій, присвячених В. Сухомлинському, знаходимо в журналі «Початкова школа»: Л. Титаренко «Ідеї педагога-гуманіста в сучасній початковій школі» (2015, № 9), А. Чередник «З ясним розумом і шляхетним серцем» (2015, № 12), О. Савченко «Модернізація початкової освіти: діалог з В.О. Сухомлинським» (2018, № 9), В. Ликов «Творча екстраполяція народних ідей В.О. Сухомлинського в загальноосвітній школі України 60-х – 90-х рр. ХХ ст.» (2018, № 9). Але звернімо увагу, що художні твори В. Сухомлинського в них практично не розглядаються. І навіть у статтях, де пропонуються розробки уроків (Мартинюк, 2017; Прикметна, 2018; Федотенко, 2017), не знаходимо зосередження на власне жанрово-художніх властивостях творів.

Так, О. Мартинюк (2017) у третьому класі під час актуалізації опорних знань при вивченні оповідань В. Сухомлинського пропонує групову форму повідомлення про основні біографічні факти з життя педагога (з цим не можна не погодитися!), але по суті цю ж інформацію, але вже для учнів четвертого класу, пропонує подавати й С. Федотенко (2017). Зрозуміло, що це відбувається в різних школах і в різних класах, але, як нам видається, учителі при укладанні календарно-тематичних планів повинні враховувати обсяг усієї програми з літературного читання для 2 – 4 класів, а тому не допускати елементарних повторень.

Цей самий закид можна зробити і щодо пропозицій, висловлених О. Прикметною (2018). Ми не заперечуємо того, що передбачає зробити вчитель на уроці, але зауважимо, що запропонований урок позакласного читання (а це своєрідна форма закріплення вивченого попереднього матеріалу) жодним чином не пов'язаний із тим, що вивчалось на попередніх уроках (фольклорні та літературні казки, зокрема й твори В. Сухомлинського).

На фоні відзначених нами змістово-проблемної спрямованості статей щодо осмислення педагогічних ідей В. Сухомлинського як приклад здійснення власне літературознавчого аналізу можемо назвати статтю О. Барнич (2009) «Потенціал художньої спадщини В. О. Сухомлинського у розвитку творчих здібностей молодшого школяра», у якій авторка, хай і не завжди послідовно, при з'ясуванні виховного впливу художніх творів педагога відштовхується від їхньої естетичної природи: «Так, у творі „Хай вірить” ми спостерігаємо характерне для художньої творчості педагога загалом емоційне наповнення, яке спрямоване на емпатійну реакцію читача»; «у процесі створення власних оповідань, казок видатний педагог послуговувався високообразним словом, добирав максимально чіткі та влучні звороти» (с. 155).

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Проведений огляд статей з обраної нами проблематики слугує підставою для формулювання власної мети наукового дослідження:

- накреслити логістику роботи з творами В. Сухомлинського продовж другого – третього та четвертого класів;
- охарактеризувати жанрові особливості творів, ураховуючи їхній зв'язок із дидактичним спрямуванням розділів літературних читанок, у яких вони вміщені;
- визначити характер проблематики, конфліктів та засоби їхньої художньої реалізації;
- проаналізувати зміст дидактично-методичних завдань, поданих у літературних читанках, та доповнити їх власними рекомендаціями.

Зауважимо, що весь літературно-дидактичний матеріал узято з літературних читанок для 2 – 4 класів, укладених О. Я. Савченко (академік НАПН України, Голова Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського).

**Результати дослідження.** Творчість В. Сухомлинського широко представлена в літературних читанках для 2 – 4 класів, серед яких казки («Як Наталя в лисиці хитринку купила», 2-й клас; «Співуча пір'їнка», 4-й клас), бувальщина «Не забувай про джерело» (4-й клас), а переважно оповідання («Тетянка усміхається», 2-й клас; «У привокзальному садку», 2-й клас; «Красиві слова і красиві діла», 4-й клас). Усі вони вміщені в різні розділи відповідного проблемно-тематичного спрямування. Одразу зауважимо, що доцільність їхнього включення до того чи того розділу не викликає заперечень, а, навпаки, спрямовує вчителя на здійснення аналітико-пошукової роботи в необхідному ракурсі.

Так, казка «Як Наталя в лисиці хитринку купила» подана в розділі «Наче вулик наша школа». Він охоплює твори найрізноманітнішого проблемно-тематичного спрямування, що відповідає різноманіттю і строкатості школярського життя. При роботі над твором учителям, на нашу думку, варто врахувати два моменти: 1) зв'язок казки В. Сухомлинського з попереднім оповіданням Л. Вахніної «Кордон»; 2) жанрові особливості тексту. Наприклад, у вступній бесіді перед читанням казки вчитель може запропонувати пригадати, чим закінчилося оповідання «Кордон» і чому воно вчить. Це не лише посприє актуалізації знань другокласників, а й надасть цілісності двом текстам, бо в них порушуються морально-етичні проблеми: товарицькість, порядність, чесність, сором'язливість. На цих якостях слід наголошувати постійно, бо вони в значній мірі визначають сутність особистості, особливо в такому юному віці.

Ознайомлення з казкою як одним із фольклорних жанрів у другокласників відбудеться дещо пізніше (розділ «Казка вчить, як на світі жити»), коли вивчатимуться українські казки та казки народів Європи про тварин. Однак на цей момент діти вже мають доволі розлогі пропедевтичні уявлення про казки цього типу (через традиційні образи тварин розкриваються типові риси характеру людини), а тому робота над казкою В. Сухомлинського становитиме своєрідний трамплін щодо засвоєння цього жанрового різновиду. На це, власне, налаштовує й одне із питань, уміщених у читанці: «Про кого говорять: хитрий,

як лис?» (Савченко, 2012). Тож, щоб підвести учнів до цього питання, варто при обговоренні того, хто є персонажами твору, запропонувати учням пояснити, чому саме Лисиця, а не якийсь інший звір, приніс на базар продавати хитрощі.

Пожвавить роботу над осмисленням морально-ідейного спрямування твору і проблемна ситуація, яку можна розгорнути на ґрунті запропонованого в читанці завдання: знайти слова, які виражають головну думку твору. Таких фраз можна навести дві: Хитрощі не люблять совісті. Тобі стало соромно (Савченко, 2012, с. 11). З приводу цього в дітей може виникнути дискусія, а тому варто дати їм висловитися, знайти необхідні аргументи, посилаючись на текст і власний досвід, опираючись при цьому на авторську репліку «Так і не зрозуміла дівчинка, куди поділася хитринка» (Савченко, 2012, с. 11). І не слід боятися того, що клас, можливо, не досягне консенсусу, головне, що діти мислитимуть, учитимуться відстоювати власну думку, рахуючись зі своїм опонентом, розвиватимуть мовлення.

З казкою В. Сухомлинського школярі зустрінуться ще раз у четвертому класі («Співуча пір'їна», розділ «Світ дитинства в літературі»). Однак це буде вже зовсім інший рівень роботи з текстом, що враховує й укладачка читанки О. Савченко. Про це повинен пам'ятати вчитель, обдумуючи текст вступної бесіди перед вивченням казки «Співуча пір'їна». Адже четверокласникам пропонується пригадати, про що йшлося в розділах «Я хочу сказати своє слово» (2-й клас) та «Візьму перо і спробую» (3-й клас). Їх об'єднує те, що у творах робиться акцент на необхідності розвивати творчі здібності. Це й повинне послугувати відправною точкою, коли вчитель обдумуватиме зміст вступної бесіди. Її можна розпочати з постановки проблемного завдання, запропонувавши учням знайти асоціативний зв'язок з тематикою вище названих розділів та заголовком оповідання В. Сухомлинського «Співуча пір'їна». Це посприятиме тому, що подальший текст учні будуть сприймати не стільки як казку (птах Стрепет наділений людськими якостями), а утвердження того, що кожна людина повинна неодмінно реалізувати свої творчі здібності: «У кожної людини є своя співуча пір'їнка. Несчастливий той, у кого такої пір'їнки немає» (Савченко, 2015, с. 174). Для четверокласників це суттєво, бо в цьому віці вже відбувається перехід від казково-умовного сприйняття дійсності до реально-причинного, коли всі явища, дії, учинки, бажання та прагнення набувають своєї логічної закономірності.

Переважає ж більшість творів В. Сухомлинського, уміщених у літературних читанках для 2 – 4 класів, – це оповідання. Ми не маємо можливості зупинитися на кожному з них, тому спробуємо згрупувати їх за певними спільними ознаками, що дозволить виявити їхні характерні змістово-художні особливості. При цьому слід мати на увазі, що їм властива загальна морально-етична спрямованість, на фоні якої порушуються конкретні проблеми. Тож до першої групи зарахуємо ті, де йдеться про формування відчуття краси рідного слова, краси природи, бо вони властиві тільки морально розвиненим, духовно багатим особистостям.

Так, у 2-му класі в різних розділах розміщено оповідання «Я хочу сказати своє слово» (розділ «Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово») та «Синій світ» (розділ «Я хочу сказати своє слово»). Їх опрацьовувати кожне з них можна по-різному.

Наприклад, перед читанням першого вже у вступній бесіді доречно створити проблемну ситуацію, скориставшись для цього питанням підручника «Яким ти бачив небо, ідучи до школи» (Савченко, 2012, с. 24). Навряд чи діти звертали увагу на вигляд неба, тож учитель зазначить, що до цього питання клас повернеться ще раз, але вже по завершенні вивчення твору. Таке завдання примусить школярів не лише уважніше працювати над текстом, а і зробить їх співучасниками самої екскурсії.

Аналізуючи ж оповідання, варто не лише через вибіркове читання знайти відповіді школярів, а й пояснити, чому діти не змогли побачити в «сьогоднішньому» осінньому небі чогось незвичайного і чому це так трапилось: «Небо синє-синє... Небо голубе...». Цим акцентується увага на Валиних самобутніх спостереженнях («Небо ласкаве»), що мотивуватиме й інших дітей до власних оригінальних висловлень («Небо сумне... Небо тривожне... Небо зажурене... Небо холодне»), а й стимулюватиме самих другокласників до уміння уникати у власному мовленні штампів, шукати таких слів, які б найточніше передавали душевно-психічний стан кожного із суб'єктів спілкування. Тим більше, що автор підштовхує їх до цього: «А небо грало, трепетало, дихало, як жива істота. І діти дивилися в його сумні сини-сині осінні очі» (Савченко, 2012, с. 23).

Оповідання «Синій світ» цікаве тим, що в ньому зустрічається не характерна для творчої манери В. Сухомлинського форма повіствування від першої особи. І це неодмінно повинно стати предметом спеціальної розмови на уроці. Уже у вступній бесіді вчитель запропонує пригадати твори «Журавель» Олени Пчілки, «Сім» Варвари Гринько, «Хвостата мова» Анатолія Костецького й визначитися, від чийого імені ведеться в них розповідь. Та головне, щоб діти відповіли на основне питання: що одразу по прочитанні можна сказати про героїв творів, чому це доволі легко зробити. Така підготовча робота підведе школярів до розуміння, що форма повіствування від Я вводить читача у внутрішній світ персонажа, дозволяє побачити навколишній світ його очима, глибше пережити й відчути ті почуття, що охоплюють дитину.

Іншою особливістю твору є його зовнішня казковість, бо В. Сухомлинський дуже любить цей жанр. Для поживлення роботи над спостереженнями за фантазуваннями героя можна дати завдання принести на урок різноманітні кольорові скельця й поглянути через них на звичні класні предмети: меблі, квіти, плакати тощо. Це привідкриє учням своєрідне «задзеркалля», адже з'ясується, що світ навколо нас дуже химерний і незвичайний. І щоб продовжити своєрідне змагання у вигадливості між героєм твору та другокласниками, варто обов'язково попрацювати над завданням

Вивчення творчості В. Сухомлинського на уроках літературного читання в початковій школі підручника «Як по-іншому можна назвати цей текст?» (Савченко, 2012, с. 152), а для домашнього завдання запропонувати твір-розповідь «Чи не траплялося і з тобою щось подібне?».

Наголосимо й на оповіданні «Восени пахне яблуками» (4-й клас, розділ «Як не любить той край»).

Вивчення творів про природу пов'язано з певними труднощами, оскільки молодші школярі ще недостатньо тонко й точно реагують на настроєвість твору, шукаючи в ньому передусім подієвої послідовності. Тому успіх уроку в значній мірі залежатиме від підготовчої роботи. Розгляду оповідання В. Сухомлинського «Восени пахне яблуками» передувало ознайомлення з віршами В. Сосюри «Як не любить той край...» та Л. Костенко «Усе моє, все зветься Україна». Тож для домашнього завдання, яким розпочинатиметься урок з ознайомлення з оповіданням В. Сухомлинського, можна запропонувати таке аналітичне дослідження: переказати вищеназвані вірші своїми словами й зіставити, чи зберігає переказ усю красу і привабливість текстів. Ці спостереження й послугують перехідним містком, коли вчитель наголосить, що й у творі В. Сухомлинського важливо слідкувати не за перебігом подій, а тими настроями й почуттями, які відчуває письменник, опинившись в осінньому саду й насолоджуючись яблуневим ароматом. Тому після першого прочитання й первісного обговорення змісту доцільно організувати роботу в парах, що дозволить учням обмінятися власними враженнями та зіставити свої почування з авторськими. Питання для обговорення приблизно можуть бути такими:

1. Чому авторові запам'яталися джмелі, що обліпили яблуко? Що їх приваблює до нього?

2. Як пов'язані між собою речення «Зайшло сонце» і «А в саду пахнуть яблука, нагріті сонцем»? (Савченко, 2015, с. 62). Що буде втрачено у творі, якщо опустити одне з них?

3. Що ви пережили, почувши гупання від упалою яблука? Чому наполохалися комахи та птахи? А від чого вони заспокоїлися?

4. Що миліше авторові: місяць, що з'явився на небі, чи запах нагрітих сонцем яблук? Чи пов'язані між собою ці настрої?

5. Чим настрої картини К. Білокур «Богданівські яблука» відрізняється від настрою оповідання В. Сухомлинського? Якими рядками із твору можна проілюструвати намальовані художницею яблука?

На етапі закріплення буде доречним завдання визначити логічні наголоси та логічні паузи в тексті оповідання (з окремими знаками партитури школярі знайомляться в попередніх класах), мотивувати їхню художню доцільність.

Друга група це власне оповідання морально-етичної спрямованості, представлені в усіх трьох класах: «Про що думала Марійка» (2-й клас, розділ «Оповідання про світ дитинства»), «Красиві слова і красиве діло» (3-й клас, розділ «Світ дитинства у поезії і прозі»), «Не загубив, а знайшов» (4-й клас, розділ «Світ дитинства в літературі»). Але ми зупинимось тільки на двох, бо там змальовані нетривіальні ситуації не лише для дитини, а й дорослого. Важливо й

те, що вони практично розміщені одне за одним у розділі «Оповідання про світ дитинства» (2-й клас). Маємо на увазі оповідання «У привокзальному садку» і «Горбатенька дівчинка». Напевне, О. Савченко (2012), укладаючи свій підручник, урахувувала те, що моральна проблематика може бути заскладною для другокласників, тому перед цими творами вміщено невеличку передмову про особливості оповідань В. Сухомлинського: «Їх дійові особи – дівчатка і хлопчики, які переживають сильні почуття: захоплення грою, радість спілкування, сум, тривогу» (с. 113), і ці зауваження вчитель повинен урахувати обов'язково.

Незвичність описаної в оповіданні «У привокзальному садку» ситуації полягає в тому, що події протікають спокійно, немає жодних моральних протистоянь, але твір внутрішньо надзвичайно драматичний – дружба між Олею та Сергійком, яка зародилася вміть при випадковій зустрічі на залізничному вокзалі, повинна фізично припинитися через дві години, бо поїзди повезуть їх у протилежних напрямках: дівчинку – за Полярне коло, а хлопчика – до пустелі. За цей час діти устигли виявити свої найкращі моральні якості: співчуття до того, хто потрапив у біду (врятували й відпустили метелика), – що їм повинні виділити школярі, обговорюючи риси характерів персонажів (для цього найкраще використати вибіркоче читання). Кульмінаційним же моментом твору є не стільки епізод власне розставання, а заключне авторське резюме: «Про що хлопчик думав, ніхто не знає. Бо ніхто не може виразити словом того, що думає п'ятирічна дитина, коли їй болить» (Савченко, 2012, с. 114). Уважаємо, що тут слід провести колективну бесіду, обміркувавши такі питання:

1. Чи вірите ви в довготривалість дружби, яка зародилася всього дві години тому?
2. Чи доводилося вам надовго розлучатися з близькими вам людьми? Що ви при цьому почували?
3. Щоб ви порадили Олі та Сергійкові? Як ви вважаєте, чи почули б вони вас?

Ці питання можуть видатися заскладними для другокласників, але й сама ситуація неоднозначна, тож не слід боятися ускладнень у процесі обговорення.

Для домашнього завдання можна запропонувати кілька тем для творів-роздумів (за власним вибором):

1. Чи будуть листуватися Оля із Сергійком? Обґрунтуйте свою думку.
2. Про що будуть писати хлопчик і дівчинка один одному?

Цими питаннями учні будуть поставлені перед необхідністю не лише ще раз пережити всю складність ситуації, а й залучити власний досвід, що викличе глибше емоційно-естетичне переживання від прочитаного.

Оповідання «Горбатенька дівчина» навпаки має надзвичайно загострене зовнішнє напруження – як зреагує клас на появу дівчинки-каліки – тому його розв'язка надзвичайно важлива для кожного з учасників випробування: учнів



класу, вчителя, самої горбатенької дівчинки. Отже, при вивченні твору ми вважаємо за потрібне зупинитися на таких моментах:

- вступна бесіда, під час якої вчитель продемонструє фотографії людей із фізичними недоліками й поцікавиться, як можуть інші прореагувати на появу такої людини;

- при аналізі змістово-художніх особливостей твору проводиться робота в парах, коли діти обговорять те, що сталося в класі; здійснюється рольова гра «Мої думки й переживання» (від імені вчителя, учнів, горбатенької дівчинки); складається цитатний план;

- для домашнього завдання пропонується твір-роздум «Як складеться навчання Олі надалі?»

Як бачимо, робота спланована так, щоб підвести школярів до головної фрази твору «Учитель був тепер спокійний: клас витримав іспит» (Савченко, 2012, с. 117), якою утверджується провідна ідея оповідання: у стосунках між людьми важлива стриманість почуттів і делікатність.

Окремої розмови потребує твір «Не забувай про джерело» (4-й клас, розділ «Як не любить той край»), бо це бувальщина – жанр, який практично відсутній у програмі з літературного читання. Тож при його вивченні четверокласники обов'язково повинні усвідомити (без уживання спеціальної літературознавчої термінології), що бувальщина – це «коротке усне оповідання про те, що нібито сталось насправді» (Бувальщина, n.d.). У даному разі важливо підкреслити, що цю історію розповідає школярам учитель, до постаті якого (ще за часів В. Сухомлинського!) було особливо шанобливе ставлення як з боку дітей, так і дорослих.

Пам'ятаючи, що всі твори В. Сухомлинського мають морально-етичну спрямованість, варто наголосити на наявності двох взаємопов'язаних моральних аспектах – збереження природного довкілля перш за все залежить від моральності кожної людини і в цілому суспільства; чисте джерело – це не лише незамулена чиста вода, а й незамулені пам'ять, совість. Саме в цьому напрямку і слід вибудовувати роботу на уроці.

Отже, уже питання для вступної бесіди вчитель повинен спланувати так, щоб порушити обидва відзначені нами аспекти:

1. Що дітям відомо про національно-визвольну війну українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького? Які битви під керівництвом гетьмана виграли запорожці?

2. Яким чином вшановували козаки пам'ять про загиблих у боях побратимів? (Продемонструвати фотографії споруджених козаками соборів, криниць, курганів тощо).

3. Чи доводилося дітям бачити джерельця, які б'ють із-під землі? Що треба робити, щоб вони не зникали?

4. Про яку людину говорять, що в неї душа, мов чисте джерело? Які якості характеру людини при цьому мають на увазі?

Безпосередньо роботу над текстом можна побудувати в такому напрямку. Спочатку розбити твір на логічні частини, визначити головну думку кожної з них. Пояснити, чому родині, яка приїхала до села, дали прізвисько Неприкаяні. Обмінятися думками, чи тільки Неприкаяні винні в тому, що ставок замулився і щез (Свої відповіді аргументувати відповідними цитатами з тексту). З'ясувати, у чому небезпека позиції «На мій вік вистачить», кому вона загрожує. Установити причиново-наслідковий зв'язок між згадкою про битву під Жовтими Водами та зниклим ставком. Завершити речення «Допустивши повне замулення і зникнення ставка, люди не позбулися таких важливих моральних якостей, як...». Оцінити, наскільки розказана вчителем бувальщина є вигадкою чи правдивою історією.

Для домашнього завдання можна запропонувати назвати історичні пам'ятки, які знаходяться в місцевості, де проживають школярі, та визначити стан їхньої збереженості.

**Висновки.** Проведений аналіз творів В. Сухомлинського, розміщених у літературних читанках для 2 – 4 класів, засвідчив, що серед них переважають оповідання, є бувальщина і декілька казок (переважно у 2-му класі), але й оповідання можуть мати елементи казкового жанру – фантазування персонажів, чарівність деяких речей, тварини нагадують традиційних казкових персонажів. Основне ж, що зближує їх, – це морально-етична наповненість текстів, порушення проблем, в яких вирішальну роль відіграють моральні якості героїв. Отже, це обумовлює спільність літературознавчо-методичних підходів щодо вивчення художньої спадщини В. Сухомлинського й водночас пошук особливих шляхів аналізу, застосування різноманітних методичних форм і прийомів, щоб ознайомлення з творами цього письменника не перетворилося для учнів на одноманітне нецікаве повторення. Тому варіювався зміст вступних бесід, характер і види завдань, можливих при аналізі того чи того твору, урізноманітнювалися домашні завдання. І все це здійснювалося з урахуванням класу, розділу підручника, жанру твору. Уважаємо, що саме так і повинна організовуватися робота над творчістю письменника, чий доробок вивчається впродовж кількох класів початкової школи.

Зважаючи на це, варто накреслити й подальші шляхи дослідження варіантів підходів до вивчення творів В. Сухомлинського:

- з'ясування стильових особливостей поданих текстів;
- виявлення домінуючих засобів характеротворення;
- розробка тестових завдань, орієнтованих на перевірку рівня засвоєння вивчених творів;
- розробка системи уроків з позакласного читання з урахуванням можливостей учнів 2-го, 3-го та 4-го класів.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барнич, О. В. (2009). Потенціал художньої спадщини В. О. Сухомлинського у розвитку творчих здібностей молодшого школяра. *Педагогічні науки*, 53, 153–156.

2. Бех, І. (2018). Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Початкова школа*, 1, 5–10.
3. Бувальщина (б.д.). Взято з <https://uk.wikipedia.org/wiki/Билиця>.
4. Галич, О. А. (2010). *Вступ до літературознавства: підручник для студ. вищ. навч. закл. Луганськ, Україна* : Видавництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».
5. Мартинюк, О. (2017). «Красиві слова і красиве діло» (Урок літературного читання за творами Василя Сухомлинського, 3 клас). *Початкова школа*, 9, 45–47.
6. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського в сучасному науково-педагогічному дискурсі (б.д.). Взято з <https://kdpu.edu.ua/pedahohiky/zahalna-informatsiia/yuvilei-vosukhomlynskooho/3356-pedagogichna-spadshchina-v-o-sukhomlins-kogo-v-suchasnomu-naukovo-pedagogichnomu-diskursi.html>
7. Прикметна, О. (2018). Розробка уроку з позакласного читання, 2 клас. *Початкова школа*, 1, 30–31.
8. Савченко, О. (2018). Ідеї В. Сухомлинського у просторі української освіти. *Початкова школа*, 4, 1–3.
9. Савченко, О. Я. (2012). *Літературне читання. 2 клас*. Київ, Україна: Видавничий дім «Освіта».
10. Савченко, О. Я. (2015). *Літературне читання. 4 клас*. Київ, Україна: Видавничий дім «Освіта».
11. Федотенко, С. (2017). Урок з літературного читання у 4 класі. *Початкова школа*, 12, 23–25.

## STUDY OF V. SUKHOMLYNSKYI'S WORKS ON LITERARY READING LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

**Valeriy Syrotenko**

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor  
SHEI “Donbas State Pedagogical University”  
Sloviansk, Donetsk region, Ukraine  
*valerij.s.kram@gmail.com*

**Olena Bondarenko**

Senior Lecturer  
Kramatorsk Institute of Private Higher Education Institution “Interregional Academy of Personnel Management”  
Kramatorsk, Ukraine

**Abstract.** The article is devoted to the consideration of various literary and methodological approaches to the study of V. Sukhomlynskyi's literary works, presented in literary reading course for 2-4 forms. These are works of various genres (fairy tales, stories, tales), and they are placed in different sections of the textbooks for the subject “Literary Reading” in primary school. Consequently, the texts are analysed according to their genre nature, the problems raised (the moral and ethical purpose of the works is the main), and the relevance of the content of the section in which they are presented. In view of this, methodological forms, techniques, and specific tasks in the elaboration of this or that text are identified. This also determines the logical nature of the proposed tasks.

So, the fairy tale “How Natalia bought cunning from Fox” (the 2nd form) is considered in comparison with the story “Border” by L. Vakhnina (both works are placed in the section “Our school is like beehive”) that provides integrity perception of the impaired problems – sociability, decency, honesty, and shyness. The emphasis on the fact that one of the characters is Fox with the appropriate features which prepares second-year pupils for the understanding of typological features of animal tales.

The work on the fairy tale “Singing Feather” (the 4th form) is carried out in a completely different way. Recalling what is discussed in the sections “I want to say my word” (the 2nd form) and “I’ll take the feather and try” (the 3rd form), students get ready for the perception of the text not in its fairy-tale direction, but as the affirmation of the fact that each person must necessarily realize his or her creative abilities.

Among the stories of the moral and ethical purpose, “Blue World”, “In the station garden” and “Brokeback girl” are singled out (all of them are studied in the 2nd form), although their consideration is carried out by using various methodological methods and techniques.

The story “Blue World” is initially interesting because it presents the narration form from the first person which is not typical for V. Sukhomlynskyi’s creative manner (in the introductory conversation, the teacher recalls other works with this narration form). This preparatory work will bring the students to understand that the form of narration from “I” involves the reader into the inner world of the character, allows to see the world around him/her with his/her eyes, to feel deeper what the child feels.

Another feature of the work is its external fabulousness, since V. Sukhomlynskyi is very fond of this genre. To revive the work on observing the fantasy of the hero, the teacher can give the task to bring a variety of coloured glasses to the lesson and to look through them into the usual subjects in the classroom – furniture, flowers, posters, and others. This will give students a kind of “mirror”, because it turns out that the world around us is very bizarre and unusual.

The story “In the station garden” and “Brokeback girl” are characterized by non-trivial problem situations. Therefore, problem and discussion issues, pair work, role play, homework in the form of writing reflective essays are relevant in their study. Students will be faced with the need not only to once again experience the complexity of situations, but also to draw their own experience, which will cause deeper emotional and aesthetic experience from the read.

In the “Do not forget about the source” (the 4th grade), two mutually related moral aspects are identified: preserving the natural environment depends first and foremost on the morality of each person and society as a whole; a clean source is not only untapped pure water, but also untapped memory, conscience. Therefore, it is important here to properly prepare the students during the introductory conversation (linking information on the history of Ukraine with the awareness that its knowledge necessarily determines the moral qualities of a person, and they also manifest themselves in attitude to the environment) to direct work on the text: its division into logical parts and definitions of the main idea of each of them; exchange of thoughts on the behaviour of different characters of the work, the home task of search and analytical direction.

**Key words:** genre; moral and ethical issues; fairy tale; story; wisdom; fantasy; narration from I; introductory conversation; work in pairs; discussion; role play; selective reading; non-trivial situation; historical memory; spirituality.

## REFERENCES

1. Barnych, O. V. (2009). Potencial of V. O. Sukomlynskyi’s creative legacy in the development of young learners’ creative skills. *Pedahohichni nauky*, 53, 153–156.
2. Bekh, I. (2018). Component technology of developing growing person spiritual values. *Pochatkova shkola*, 1, 5–10.
3. True story (n.d.). Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Bylytsia>.

4. Halych, O. A. (2010). *Introduction to Literature Studies: a textbook for university students*. Luhansk, Ukraine: Vydavnytstvo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka».
5. Martyniuk, O. (2017). «Beautiful words and beautiful actions» (Lesson of Literary reading after the works of Vasyl Sukhomlynskyi, the 3<sup>rd</sup> form). *Pochatkova shkola*, 9, 45–47.
6. Pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi in modern scientific and pedagogical discourse. (n. d.). Retrieved from <https://kdpu.edu.ua/pedahohiky/zahalna-informatsija/yuvilei-vosukhomlynskooho/3356-pedagogichna-spadshchina-v-o-sukhomlins-kogo-v-suchasnomu-naukovo-pedagogichnomu-diskursi.html>
7. Prykmetna, O. (2018). Plan of the lesson of home reading, the 2<sup>nd</sup> form. *Pochatkova shkola*, 1, 30–31.
8. Savchenko, O. (2018). Ideas of V. Sukhomlynskyi in the sphere of Ukrainian education. *Pochatkova shkola*, 4, 1–3.
9. Savchenko, O. Ia. (2012). *Literary Reading, the 2<sup>nd</sup> form*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychiy dim «Osvita».
10. Savchenko, O. Ia. (2015). *Literary Reading, the 4<sup>th</sup> form*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychiy dim «Osvita».
11. Fedotenko, S. (2017). Lesson of Literary reading in the 4<sup>th</sup> form. *Pochatkova shkola*, 12, 23–25.

Матеріали надійшли до редакції 20.03.2019 р.